

NÉPVISELETEK A 17–18. SZÁZADI ERDÉLYBEN
A VISELETSOROZATOK TÜKRÉBEN

Az öltözködés fontos része a társadalmi csoportokhoz kapcsolható vizuális kultúrának. A ruha stílusa, anyaga és színe utalhat nemre, életkorra, társadalmi helyzetre, szubkultúrához tartozásra. A finom eltérések nemcsak láthatóvá teszik, hanem egyúttal fenn is tartják a társadalmi különbségeket (BOURDIEU, 1984a, 1984b).

A kora újkorban a rang és vagyon egyik leglátványosabb megnyilvánulási területe volt a megjelenés. A norma szerint a ruházkodásnak a lehető legpontosabban kellett kifejeznie a társadalmi státuszt. Az osztályok felismerhetőségén túl a belső rétegződés kifejezésre juttatását is elvárták. A viselt ruha az aktuális társadalmi álláson túl az ambíciókat is megmutathatta. Mivel a felsőbb osztályok privilégiumai közé tartozó státuszjelző elemek kisajátítása elítélendőnek számított, a hatóságok törvényekben, szankciók alkalmazásával is próbálták a rangon felüli öltözködést megakadályozni (BULST, 1993; DACOSTA KAUFMANN, 1997, 79.; HAMPEL-KALLBRUNNER, 1962; HUGHES, 1992; HUNT, 1996; KOVESI KILLERBY, 2002; ZIMÁNYI, 1994).

A férfi és a női viselet a mainál egyértelműbben elkülönült. A társadalmi nemek szempontjából említésre méltó egyrészt a férfiak testhezálló szűk nadrágja vagy posztóharisnyája (KÓSA-SZÁNTHÓ, 1979, 84.), másrészt a sziluettet megváltoztató szoknyatípusok (katrinca, fota) közötti különbség a népviseletekben (CONSTANTINESCU, 1996, 80.). Az erdélyi népi öltözködésből ugyanakkor több olyan öltözetdarabot ismerünk – elsősorban kabátféléket –, melyet férfi és nő egyaránt hordhatott. A ruházat jelezhetette továbbá viselője etnikai vagy regionális hovatartozását, életkorát, családi állapotát, s illetett az alkalomhoz, amelyen viselték.

A vizsgált időszak öltözködésének fontos forrásai a képi ábrázolások, a festmények, miniatúrák, metszetek. A viseletképekből álló albumok egy régió, város, ország vagy akár az egész világ öltözködési szokásainak bemutatását is célul tűzhatték ki (RUBLACK, 2012, 146–63.; WILSON, 2005, 70–132.). Ezek a sorozatok a fentebbi szempontok alapján – nem, társadalmi státusz vagy foglalkozás, nemzetiség és lakóhely – mutatták be a kiválasztott vidék lakóinak viseleteit, miközben egyúttal közvetítették is a minél egyértelműbb megkülönböztethetőség igényét (DINGES, 1992, 53–54.). A viseletalbumok normatív

törekvéseit mutatják a kísérőszövegekben a morálra és társadalmi rendre vonatkozó szövegrészek (ILG, 2004, 42–44.).

A tanulmány a 17–18. századi kézzel festett erdélyi sorozatok viseletábrázolásai közül elsősorban a népviseleteket vizsgálja. Ide tartoznak a pásztorokat, parasztokat, mesterembereket, szolgákat, fuvarosokat, bányászokat ábrázoló képek. A falusi bíró, tanító, diák szintén fontos alakja volt a közösségeknek, és jelen vannak a sorozatokban.

A viseletkép Európában a 16. században vált népszerűvé. Rokon műfajai többek közt a miniatúra, veduta és a portré. Daniel Defert a forrásceporhoz sorolja még az útleírások, táj- és országleírások képeit, s említést tesz a címeres könyvekről és emblematákról (DEFERT, 1984, 36.). A viseletábrázolások kapcsolódnak a korszak kartográfiai törekvéseihez (BORN, 2011, 53–54.; GORDON, 1999, 80–168.). A viseletképekkel találkozhatunk a 16. század közepétől elterjedt emlékkönyvekben, az *album amicorum*okban is. Egyetemeket látogató diákok, kereskedők, vándorló mesterlegények, utazók gyűjtöttek aláírásokat, mottókat és képeket kisméretű, hordozható könyvecskékben. A képek között amatőr és hivatásos festők által alkotott allegorikus alakok, címerek, portrék, nevezetességek és viseletek egyaránt megtalálhatók (WILSON, 2012; ROSENTHAL, 2009; NEVINSON, 1979). Az albumokban viszonylag kisméretű, színes akvarell, illetve gouache technikával festett viseletábrázolásokat, és sokszorosított képeket is találunk. A viseletkönyvekhez hasonlóan egy-egy terület vagy település lakóit a társadalmi hierarchia különböző szintjein álló alakok – uralkodók, nemesek, polgárok és földművesek – reprezentálták. A válogatás a tulajdonos személyes ízlését tükrözte.

A kötetbe rendezett képekből összeállított albumok mellett egyre több nyomtatott viseletsorozat jelent meg a kora újkori Európában. Az 1520 és 1610 közötti időszakban több mint kétszáz, metszetek sorát tartalmazó viseletkönyvet adtak ki (VECELLIO, 1977, Publisher's note; CENNERNÉ WILHELM, 1972). Ezekben az egy vagy több alakot ábrázoló metszetekhez képfeliratok (időnként több nyelven), esetleg hosszabb-rövidebb leírások is tartoznak (JONES – ROSENTHAL, 2008, 19–20.). Az „egész világ” öltözékeinek bemutatására vállalkozó albumok általában magyar vonatkozású viseletképeket is közöltek (FÜLEMILE, 1989, 1993). Jost Amman népszerű munkái nagy befolyással voltak a kortárs ábrázolásokra; a több kiadást megért, női viseleteket bemutató könyvének hatása a kézzel festett viseletképeken is megfigyelhető (AMMAN, 1586).

A kiadványok koncentrálnak kisebb területre: egy város, vagy egy nagyobb régió öltözködésére (KÜP, 1937). Magyarországról vagy Erdélyről nyomtatott viseletkönyv nem jelent meg a korszakban. Erdélyi viseletábrázolásokat két száz tudós leíró, illetve történeti műve tartalmaz: Johannes Tröster

és Laurentius Toppeltinus Nyugat-Európában nyomtatott munkái (TOPPELTINUS, 1667; TRÖSTER, 1666). A 17. században önálló sorozatként is népszerűvé vált a katonai egyenruhák bemutatása (TOMPOS, 2009, 29.). Magyar vonatkozású munka Michael Wening 1665-ös kiadású, nemesi és katonai férfióltözékeket bemutató *Mancher Figuren. Vngarn, Türcken, Hußarn, Heyducken Wallachen vnd Armänien* című metszetkönyve. Az egyes képekhez kétsoros magyarázat is tartozik (WENING, 1665).

A sokszorosított grafikus viseletkönyvek mellett azonban továbbra is készültek egyedi, kézzel festett vagy rajzolt, kézirásos felirattal ellátott albumok Európában. Ezek közé tartoznak a 17–18. századi Erdélyben született, legnagyobbbrészt vízfestésű sorozatok is.

Az ismert sorozatok többségét magyarországi és romániai könyvtárak őrzik. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában két album található,¹ ezek közül az egyik néhány évvel ezelőtt forráskiadványként is megjelent (OBORNI – TOMPOS – BENCSIK, 2009). A Magyar Tudományos Akadémia kézirattára szintén őriz egy viseletkódexet.² A képeket Szendrei János a 20. század elején megjelent viselettörténeti munkáiban részletesen bemutatta, számos képet közölt is (SZENDREI, 1905, 95–113.; 1907; 1908). Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárban található az *Imagines Personarum Transylvanicarum* címet viselő, 32 képből álló sorozat.³ A nagyszombeni Brukenthal Nemzeti Múzeum Könyvtárában Cornel Irimie és Iulius Bielz leírása alapján három viseletsorozatot őriznek. Ezek közül kettőt tanulmányoztam: a *Siebenbürgische Trachten-Bilder*⁴ és a *Costumes* című gyűjtemény képeit.⁵ Kitekintést ad a műfaj 19. századi utóéletére Joseph Leonhard *Die Bewohner Siebenbürgens* című 1818-as kézirata, mely Erdély különböző nemzetiségű lakóit mutatja be 102 oldalon, 39 színes képen.⁶ Egyértelműen felismerhető a kapcsolat Martin Engelbrecht (1684–1756) augsburgi mester erdélyi alakokat ábrázoló

¹ *Costume-Bilder aus Siebenbürgen*, Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára, Oct. Germ. 198; *Costumbilder aus Siebenbürgen*, Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára, Quart. Germ. 892.

² *Imagines Nationum Ditionis Hungariae coloribus illuminate*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem-Régészet Ivrét 2.

³ *Imagines Personarum Transylvanicarum*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár és Teológiai Szakkönyvtár Kézirattára, R. 582. Ismerteti és a képek többségét közli: HUSS, 1922.

⁴ Muzeul National Brukenthal Biblioteca Brukenthal, Gr. 232. Cornel Irimie és Julius Bielz cikkében *Siebenbürgische Landestrachten* címen szerepel (IRIMIE – BIELZ, 1959, 178–179).

⁵ Muzeul National Brukenthal Biblioteca Brukenthal, Gr. 230. Cornel Irimie és Julius Bielz cikkében *Siebenbürgische Nationaltrachten* címen szerepel (IRIMIE – BIELZ, 1959, 179–180).

⁶ Muzeul National Brukenthal Biblioteca Brukenthal, MS 41.

részkarcai és a viseletalbumok ábrázolásai között (*10. kép* és a *32. kép* jobb lenti suszterábrázolása). A nagyszebeni gyűjteményben szintén megtalálhatóak Franz Neuhauser (1763–1836) szászokat és románokat ábrázoló színezett litográfiái, melyek a kézzel festett viseletképek ábrázolási módját követve készültek.⁷

A román akadémiai könyvtár *Trachten-Kabinett von Siebenbürgens* című sorozata tartalmazza a legtöbb erdélyi viseletképet.⁸ A sorozat a kevésbé egy-egy gyűjtemények közé tartozik: két lapja négy-négy alakot ábrázol (*15. kép*); ezek valamennyi szereplője megtalálható egyalakos ábrázolásként is a sorozatban, bővebb megnevezéssel. A 113 egészoldalas akvarell a szokásos módon, egy-egy alakot mutat be (1–100.; 102–107.; 109–115.). Ezek között is találunk néhány egymáshoz nagyon hasonló karaktert ábrázoló képpárt. Az utolsó harminc képre a gyűjtemény 1965-ben friss szerzeményként hivatkozott (FLORESCU, 1965, 111.). Egyszerű kereséssel online elérhető a bukaresti sorozat összes képe digitalizálva a román akadémia könyvtárának katalógusából,⁹ valamint az Europeana portálon¹⁰ és a The European Library-n¹¹ keresztül.

A gráci egyetemi könyvtár kéziratárában található viseletkódex szintén a terjedelmesebb Erdély népeit bemutató sorozatok közé tartozik, 99 képből áll.¹² A magyarokat ábrázoló képeiről Thim József közölt listát a 19. század végén (THIM, 1885, 78–79.). A kolozsvári egyetemi könyvtárban megtalálható a teljes sorozat 20. századi másolata.¹³ Mind a gráci viseletsorozat,¹⁴ mind a kolozsvári egyetemi könyvtárban őrzött másolat teljes terjedelemben, nagy felbontású fájlként interneten keresztül is elérhető.¹⁵

A nagyobb sorozatok közé tartozik még a *British Library* kéziratárának két kódexe. Közülük az angol feliratos sorozat 1990-ben forráskiadványként is megjelent (JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI, 1990).¹⁶ A kötetben Galavics Géza tanulmánya a másik *British Library*-ben őrzött példányt is részletesen bemutatja, és a két sorozatot összeveti egymással (GALAVICS, 1990, 92–100.).¹⁷

⁷ Muzeul National Brukenthal Biblioteca Brukenthal, Gr. 233.

⁸ Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

⁹ <http://aleph500.biblacad.ro:8991/F> (utolsó letöltés: 2015. december 22.)

¹⁰ <http://europeana.eu/portal/> (utolsó letöltés: 2015. december 22.)

¹¹ <http://www.theeuropeanlibrary.org> (utolsó letöltés: 2015. december 22.)

¹² Universitätsbibliothek Graz, Handschriftensammlung, Manusc. II. 467.

¹³ Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj–Napoca Nr. 545–1935.

¹⁴ <http://143.50.26.142/digbib/handschriften/Ms.0400–0599/Ms.0467/index.html> (utolsó letöltés: 2015. december 22.)

¹⁵ http://documente.bcuccluj.ro/web/bidigit/patrimoniu/BCUCLUJ_FCS_MS1268.pdf (utolsó letöltés: 2015. december 22.)

¹⁶ *The true and exact Dresses and Fashions of all the Nations in Transylvania*. London, British Library, Manuscript Collections, Add. MSS. 5256.

¹⁷ *Habitus variarum Nationum in Regno Transylvaniae occurrentium utriusque sexus humani* patent. London, British Library, Manuscript Collections, Add. MSS. 5257.

A szakirodalom a viseletsorozatok közé sorolja Luigi Ferdinando Marsigli katonatiszt és természettudós¹⁸ Erdélyről szóló *La popolazione di Transilvania composta di varie nazioni, di diverse lingue, Religioni, usi e Vestiti, che in questo libro sono figurati* című kéziratos munkáját, mely a bolognai egyetemi könyvtárban található, és 25 viseletképet tartalmaz.¹⁹ A képekről a 19. század végén másolatot készítettek, amely a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ gyűjteményében található.²⁰

A kisebb válogatások közé tartozik a berlini Kunstbibliothek Lipperheide Gyűjteményében őrzött, kilenc képet és hét oldalnyi szöveges magyarázatot tartalmazó könyvecske. A szöveg és a képfeliratok nyelve német. A népviseleteket ábrázoló képei: divatosan öltözött cselédlány Székelyföldről, azon belül Makfalváról („*Eine frische dierne aus Czeckelandt von Makfalva bey Siebenbürgen*”, 27. kép), egy juhász Kistalmácsról („*Ein Pokurár oder Schaffhirth von Talmatsell aus Siebenbürgen*”, 29. kép), egy átalvetőben terhet cipelő erdélyi román férfi, valamint egy havasalföldi román nő Csernetest mellől („*Ein Wallachin aus der Wallachey Bey Csernetest*”).²¹ Ezek a képek szintén szorosan kapcsolódnak Martin Engelbrecht Erdély népeit ábrázoló rézkarcaihoz, előképei illetve másolatai annak. Két kisebb sorozatot őriznek még Weimarban és Wrocławban.

A legszűkebb elit öltözködésére vonatkozó források a fejedelmek és királybírák portréit tartalmazó sorozatok, melyek a viseletképekkel azonos stílusban és technikával készült portrékból állnak (CENNERNÉ WILHELMB, 1975, 296–297.). Három kötetet Budapesten őriznek,²² valamint az Országos Széchényi Könyvtár és a bukaresti Biblioteca Academiei Române viseletsorozata tartalmaz ilyen ábrázolásokat. Kevésbé ismert Johannes Kinder *De Comitibus Romanis, Germanis et Hungaris Antiquis* című kézirata, mely a nagyszombati Brukenthal Múzeum könyvtárában található (BORN, 2011, 63.).²³

A környezet megjelenítése a viseletképeken sokszor csak jelzésértékű: néhány egyszerű vonás jelzi a talajt. Az alakok lába alatt kis dombocska vagy földdarab látható, esetleg némi növényzettel. A háttér általában üres. A kevés

¹⁸ Marsigli életéről és tudományos jelentőségéről: STOYE, 1994.

¹⁹ Biblioteca Universitaria di Bologna, Fondo Marsili ms. 15.

²⁰ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ma. 4936/a.

²¹ Lipperheidesche Kostümbibliothek, Kunstbibliothek, Berlin, Sign: Nr. Lipp. 891mtl.

²² *Effigies Principum Transilvaniae ex autographis sumtae et coloribus ad vivum efformatae* (1697), Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára, Fol. Lat. 1702; *Genuina effigis principis*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem-Régészet 2° 3; Johann Lindern de Friedenberg: *Abrieff Derer Siebenbürgischen Fürsten von Zwey Hundert Jahren*, (Wienn, 1734), Iparművészeti Múzeum Könyvtára, 92. r. sz.

²³ Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, MS. 42.

kivétel közé tartozik a bukaresti sorozat egyik cigányábrázolása („*Eine feld Zigeinerin in ihrem Habit*”, 19. kép), melyen a háttérben sátor, előtte tűzrakás, emberalakok, és állatok látszanak. A portrékat a lapon belül gyakran keretbe foglalták (például 15–17., 19., 22–23. kép).

A viseletsorozatok képein szinte kivétel nélkül álló alakok láthatóak. Arcuk és kezük ábrázolása sematikus. Általában valamit fognak a kezükben: virágot, munkaeszközt, kosarat, botot. A testtartás, a gesztusok és a kézben tartott dolgok utalnak a képen látható személy társadalmi helyzetére (FÜLEMILE, 1992, 186.). A halász kezében a kifogott halak, az ortodox papnál kereszt, a kézműveseknél szerszám vagy egy jellemző termékük van. A parasztok és szolgálók általában korsót vagy kosarat tartanak a kezükben. A kosárban tojás, zöldségek, gyümölcs vagy virág látszik. Egy szász parasztasszony kézben tartott kosarakból cseresznyét és virágot árul („*Eine Sächsische Bauerin Kerschen und Blumen feil tragend*”). A molnárt ábrázoló képeken rövid bárd figyelhető meg, amire a famunkákhoz volt szüksége. A könyv egyháziak, tanárok és diákok (30–31. kép) kezében gyakori, a virág általában a nemesek és előkelő polgárok kezében figyelhető meg. Ezért említésre méltó, hogy a vasárnap a templomba induló parasztleány kezében könyv és virág látszik („*Ein Sächsischer Bauern Pursch am Sonntag in die Kirche gehend*”, 22. kép). Fontos kiemelni, hogy a templomba induló szász kislány kezében is könyv van („*Ein Sächsisches kleines Mädgen, in di Kirche gehend*”).²⁴

Fegyver nemeseknél és katonáknál látható. A fegyverként is használható falkos a sóbányászoknál munkaeszköz, a hajdú kezében viszont fegyver. A szőlőcsész feladatának nagyobb része volt a seregélyek, mint a tolvajok távoltartása (VITA, 1958), valószínűleg az övébe tűzött lőfegyver és puskaoptartó is inkább ezt a célt szolgálta. Ugyanez az alak egyik kezében lándzsát tart, a másikban kosarat szőlőlevelekkel („*Ein Wein Garten Hüter in seiner Tracht*”, 25. kép). Egy másik csészébrázoláson („*Ein Sächsischer Weingarten hüter*”, 24. kép) szintén lándzsát tart az egyik kezében, a másikkal pedig az övébe tűzött lőfegyvert markolja.

Az övön rögzített tárgyak szintén a foglalkozás és társadalmi állás szerint változnak. Egy mezőn dolgozó román paraszt övébe befűzve kisbalta látszik, az övről lelógó tárgyak között kulcs és kés („*Ein Wallachischer Bauer auf dem Felde*”, 23. kép). Erszényt egyszerű és elegáns változatban is láthatunk parasztok, kereskedők, iparosok és nemesek övére függesztve. A pásztorok és parasztok erszénye nemcsak pénz, hanem tűzgyújtáshoz szükséges eszközök (acél, kova, tapló) tárolására is szolgált (VISKI, 1932). Ilyen erszény figyelhető meg például a tánc közben ábrázolt román legény („*Ein Wallachischer Pursch, beym*

²⁴ Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 230.

Tantz”), a mezőn dolgozó román paraszt („*Ein Wallachischer Bauer auf dem Felde*”, 23. kép), és a teknővájó cigány („*Ein Zigainerischer Molter-macher*”) övén. A sajtokkal talán a piacra induló juhászfeleség derekáról hosszan lelóg az erszénye (**színes melléklet, 4. kép**), a lapát- és kanálárus cigány nő övéhez erősítve egyszerű erszény és kés látható („*Eine Zigainerische Schauffel, und Löffel VerKaufferin*”), a cigány menyasszony („*Eine Zigainerische Braut*”) övéről kulcs, kés és díszes erszény. Kós Károly az erdélyi guzsalyokról felállított tipológiájában leginkább a románokra tartotta jellemzőnek az övbe tűzhető rövid, 80–130 centiméteres guzsalyokat (Kós, 1979, 108–122.). Álláspontját a viseletképek ábrázolásai is megerősítik. Órával a vizsgált időszakban még csak az elitek rendelkeztek, a viselés módja megfigyelhető két társaságba induló előkelő szász nő kapcsán, akik övükhöz erősítve hordták azt („*Eine Sachsische Frau von besseren Stand, in die Gesellschaft gehend*”; „*Eine Sachsin von guten stand in ihrer ganzen Tracht, einen besuch abstattend*”).²⁵

Szinte mindig tartozik felirat a képekhez. A viseletsorozatok feliratainak kategóriái: nem; társadalmi státusz vagy foglalkozás; lakóhely vagy regionális hovatarozás; életkor, családi állapot, alkalom, évszak, időjárás. Ritkán a divat változására is utalnak. A feliratok nyelve túlnyomórészt német, emellett ismerünk latin és angol szöveggel kísért sorozatokat is.

A szövegek nem minden esetben közlik az alakok nemzetiségét. Amikor ez az adat hiányzik, a feliratok által megadott város vagy régió segíthet a nemzetiségi hovatarozás megállapításában, vagy maga a ruházat szolgáltat ehhez döntő információkat. Legnagyobb számban a szász alakok vannak jelen a sorozatokban. Ennek az a legvalószínűbb magyarázata, hogy a képek szász alkotók munkái. Mellettük a románok és a magyarok szerepelnek nagyobb számban. Feltűnnek még a viseletképeken görögök, örmények, rácok, zsidók, Morvaországból Erdélybe települt anabaptisták. A kisebb etnikumok és csoportok megjelenítése a szemlélők etnográfiai érdeklődésének vagy az egzotikumok iránti kíváncsiságának kielégítését szolgálhatta. Ezeket a csoportokat egy-két jellemző foglalkozású alak képviseli, iparosok, kereskedők, esetleg katonák. Az ismert európai sorozatokhoz hasonlóan (WUNDER, 2003; WILSON, 2007, 105–110.) a terjedelmesebb erdélyi albumok is ábrázolnak törököket, sőt az egyik kódex esetében a cím is egy előkelő török képe alá került (GALAVICS, 1990, 98.).

A legtöbb viseletalbumban egy-nél több cigányábrázolással találkozhatunk. A legnagyobb számban a gráci és a bukaresti sorozatban, valamint a *Costumes* című albumban találhatóak cigányábrázolások, mindháromban hat kép. Ez a mennyiség már lehetőséget nyújt arra, hogy a szegény vándorló cigányokat és a módo-

²⁵ Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 230.

sabbakat is bemutassák. A szegénység megjelenítésének eszköze a szakadt, rongyos vagy foltozott ruházat (13., 19. kép), és a lábbeli hiánya. Őv helyett időnként csak egy kötél van a derekukon, férfiaknál előfordul, hogy a mellkas jó része kilátszik a ruhából (13. kép). Ebbe a csoportba tartozik a lapát- és kanálárus nő, az üstfoltozó, a teknővájó, a bukaresti sorozatból több mezei cigány („*Ein heßlicher Feldt-Zigeuner*”; „*Ein Feld Zigeiner in seinem Habit*”; „*Eine feld Zigeinerin in ihrem Habit*”). A képfeliratok között értékítélettel is találkozunk, amikor „csúnya” cigányt írnak („*Ein Heßlicher Feld Czeigener*”), vagy részeg cigányvadját ábrázolnak egy képen („*Eine Besoffener Woywoda, oder vornehmer Zigeuner*”, 18. kép). Ugyanakkor vannak „szépen felöltözöttek” írt alakok (például „*Eine ausgeputzte Czeigenerin*”; „*Eine aussgeputzte Zigeunerische Woywodin*”), és a cigány menyasszony ruhája is ünnepi (14. kép). A *Costumes* című albumban a Nagyszeben mellett lakók, a gráci sorozatban a zenészek és a táncmester („*Ein Ziegeunerischer Spielmann*”; „*Ein Ziegeunerischer Sanger*”; „*Ein Ziegeunerischer Tanzmeister*”) jelenítik meg a módos cigány réteget. Ez utóbbiak a nemesekhez és egyszerű polgárokhoz hasonló ruházatot viselnek: csizmát, süveget, jobbfejta szőrmével bélelt felsőruhát.

A legfontosabb státuszjelző szerepe azonban a ruházatnak van a képeken: nemcsak az egyes ruhadarabok minőségének, hanem esetleges hiányának is jelentősége lehet. Kevés esetben, a társadalom alsóbb vagy marginális rétegeihez kötődve ábrázolnak mezítlábas embert a viseletsorozatok: egy diák inasát („*A Boy of a Student*”); egy nyári ruhás román nőt (15. kép). Az utóbbihoz nagyon hasonló kép máshol közrendű román nő („*Eine gemeine Wallachin*”) megnevezéssel szerepel. Szintén nincs lábbelije egy lapát- és kanálárusító cigány nőnek („*Eine Zigainerische Schauffel, und Löffel VerKaufferin*”). A *The true & exact Dresses* címkezetű sorozatban a templomban a gyülekezet előtt vezeklő szajha egyik lábán van csak csizma, ami a megszügyenítő büntetés része. A ferences szerzetes a rendjére jellemző szandált viseli (JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI, 1990, 66., 20. kép).

A szegényebb parasztok, diákok, mesteremberek, a közkatonák (hajdú, talpas) jellemzően bocskort viselnek a képeken. A papucs a jobb módúakon figyelhető meg; törökök, rácok, zsidók, ortodox egyházi személyek lábán is látszik. Általában azonos színű kapucával viselik a képeken (piros, sárga, fekete), de láthatunk példát eltérő színű kapucával párosítva, például a fiatal szász iparoson, aki úgy van felöltözve, ahogy a céhében megjelenik („*A Saxon Youngman of a Trade when he appears in his Compa[ny]*”), rác férfin és a feleségén, egy zsidó feleségén.

A csizmát jómódú parasztok, városi polgárok és nemesek, nők és férfiak egyaránt viselték. Sarkantyú viszont csak férfiak csizmáján látható, főleg a neme-

sek és katonák lábbelijén. Különösen szívesen ábrázolták a sorozatok a szászok jellegzetes ráncolt csizmáját. Amellett, hogy a szász nők lábán leggyakrabban ezt a lábbelitípust látjuk, maga a csizma több képen is kiemelt szerepet kapott. A Nagydisznódról való szász parasztasszony képén a nő térdmagasságba emeli a szoknyát, hogy a csizmája jól látszódjon. Ugyanez a mozdulat figyelhető meg Toppeltinus történeti művének egyik képén. Lehetséges, hogy ugyanannak a lábbelinek egy korábbi változatát láthatjuk: a csizma szárának végződése itt még nem ívelt (GALAVICS, 1990, 74.). Egy nők számára dolgozó csizmadia („*Ein Frauen Schuster*”) a fekete és a piros csizmákat még ráncolatlanul a vállain keresztül tett botról lógatva tartja (10. kép). A száruk körülbelül kétszer olyan hosszú, mint ráncolva. Egy suszternő („*Eine Schusterin aus Cronstadt*”) ládáról árulja a már ráncolt csizmákat: látszik egy pár piros és egy pár fekete csizma a láda tetején, s a kezében is tart egy fél párat (9. kép).

A városi polgárnők a 18. század második felében készült képeken már jellemzően cipőt viselnek, a nagyszebeni hölgyek még a téli öltözetekhez is. Az alsóbb társadalmi rétegek képviselőit ugyanakkor továbbra is bocskorban vagy csizmában ábrázolják a viseletképek.

Státuszjelző szerepe volt az egyes ruhadarabok szabásának, anyagának, színének, díszítésének is. Az anyagok közötti különbségek a viseletképeken is érzékelhetőek, ám messze nem olyan mértékben, mint a valódi textíliák vagy szőrmék esetében. A hermelinprém képen is látványos. Nemcsak fejedelmek és királybírók, hanem időnként az előkelő polgárok öltözékén is feltűnik a viseletképeken, például a Debreceni Egyetem könyvtárának sorozatában hermelinnel bélelt az előkelő görög asszony palástja („*Eines vornehmen Griechens Weib*”). Az elitek viseletében gyakran megfigyelhető finom barna prémről viszont nem megállapítható, hogy nyuszt (coboly) vagy a nyusztnál valamivel olcsóbb nyest bőrből készült a bélés vagy szegély. A gerezna, a főként Erdélyben elterjedt női szőrmepalást eleganciáját a kicsi állatok prémjét összetartó varrások mutatják (FLÓRIÁN, 2005, 161–162.). Ezekről a finom szőrméktől látványosan különbözik a parasztlak és pásztorok bundáinak, kucsmáinak az anyaga. A kevésbé értékes prémek között sem könnyű különbséget tenni, de felismerhető a parasztlak fekete vagy barna kucsmája, a juh vagy kecske szőrmés bőrből készült bunda és ködmön. A viseletképek alátámasztják a szakirodalom állítását, mely szerint a bőrök és szőrmék viselése széles körben elterjedt és minden társadalmi rétegre jellemző volt (ENDREI, 1989, 77–78.; FLÓRIÁN, 2001, 128–150.).

Katonák ruházatánál gyakori a vállra vetve hordott kacagány, mely az alacsonyabb rangúak esetében farkasbőrből volt, míg a magasabb rangúak párduc- és tigrisbőrből készült kacagányt hordtak. Párducbőr látszik egy magyar kapitány (JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI, 1990, 69. kép.) és egy rác kapitány („*Ein Raitzischer Capitain*”) vállán.

A férfiak fejviseletében a süvegbe vagy a kalapba tűzött tollforgónak vagy tollnak szintén egyszerre volt díszítő és rangjelző szerepe. A legmagasabb rangú személyek a ritka és drága kócsagtollat hordták fekete vagy fehér színben, az elérhetőbb árú, de még mindig drága darutollat az előkelők, míg sastollat a kevésbé tekintélyes nemesek és katonák viseltek. A parasztok kakas-, gácsér- vagy lúdtollat hordtak. Az egyszerű öltözékű román völegény süvegét három pávatoll díszíti („*A Walachian Bride-groom*”; JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI, 1990, 61. kép.). A Magyar Néprajzi Lexikon a magyar parasztság esetében a pávatoll megjelenését a 19. századra teszi. A román férfiviseletben a kalap mellé tűzött pávatoll a 20. században is előfordul (SECOȘAN, 1979, 48.).²⁶

A textíliák közötti különbségtétel a viseletképeken csak nagy vonalakban lehetséges. A különböző alapanyagból és szövessel készült textiltípusok ábrázolása inkább csak jelzésértékű a képeken. Az elitek és a nép öltözkékének alapanyagai, a drága kelmék és a háziszöttesek közötti különbséget azonban meg lehet állapítani. A luxusanyagok közül egyedül a nyírott bársony ismerhető fel egyértelműen, például Báthori Zsigmond fejedelem portréján (OBORNI – TOMPOS – BENCSIK, 2009, LXXII. kép), de a finom posztók és selymek közötti különbségeket már nem adják vissza a képek. Ugyanígy nem lehet különbséget tenni a durvább kendervászon és a valamivel finomabb lenvászon között az ábrázolásokon. Összevetve a képeket, megfigyelhetünk eltéréseket a női fejviseletben a nehéz háziszöttesek, illetve a polgárnők és nemesek által viselt vékony, finom fátyolszerű anyagok között (ez utóbbiakat áttetszőnek ábrázolják a képek), hasonlóképpen a kötények anyagában is.

A textíliák esetében a színek közötti különbségek többet segítenek a ruhadarabok viselőjének a társadalmi hierarchiában való elhelyezésében. A kora újkori Európában csak az eliteknek volt módja színpompásan öltözködni. A vörös szín az antikvitástól kezdve jelentős szerepet játszott Európa-szerte, s folyamatosan nőtt a kék népszerűsége is.²⁷ Ugyanakkor a 14. századtól kezdve Európa egyes részein a fekete kimondottan divatszín volt.

Ritkaságuk és áruk miatt a legjobb minőségű festékeket, melyek szép és tartós színt adtak az anyagoknak, a luxus minőségű textíliák festésére használták (PASTOUREAU, 2001a, 63–64.; PIPONNIER – PERRINE 1997, 16–17.). Itália és Konstantinápoly azon túl, hogy fontos textilipari központok voltak, polikróm anyagaikról voltak ismertek a korszakban (SCHNEIDER, 1985, 39.; THOMPSON, 2004, 44.). A fejedelemség gazdasági kapcsolatai ezekkel a központokkal szerepet játszottak abban, hogy az erdélyi elit tagjai színesen öltözködtek. Az er-

²⁶ A román népviselethez további irodalom DUNĂRE – TREIBER-NETOLICZKA, 1961; PETRESCU – SECOȘAN, 1985; POP, 1984.

²⁷ A vörös szín jelentőségéhez további irodalom GREENFIELD, 2006; TOMPOS, 2004.

délyi előkelők színpompás öltözködéséről a fennmaradt ruhadarabok, festmények, viseletsorozatok mellett írott források is tanúskodnak.

A köznép ruházata sokkal kevésbé volt színes, leggyakrabban földszíneket viseltek (HAARMANN, 2005, 130.; PASTOUREAU, 2012).²⁸ A gráci viseletsorozat magyar parasztot bemutató képe ennek megfelelően: bocskorban, barna ruhában ábrázolja a férfit („*Ein Ungarischer Bauer*”, 16. kép); a székely deszkavágó alakja a barna árnyalataival és fekete színnel festett („*Ein Brett-schneider aus Zeckellandt*”, **színes melléklet, 5. kép**). A ranglétrán lefelé haladva a vörös és a kék használata egyre inkább a díszítésekre korlátozódik a vizsgált viseletképeken, így az ingek (14., 19., 21. kép, **színes melléklet, 4. kép**) és kabátfélék hímzésén (11., 18. kép) figyelhető meg. A népi alakok ingein több esetben is megfigyelhető a jellegzetes mértani alakzatokból álló hímzés. A Debrecenben őrzött album gyászoló román alakjának társadalmi állását a képfelirat nem adja meg („*Ein in der Traur gehender Walach*”; **színes melléklet, 2. kép**), de megjelenése – elsősorban bocskora és vastag egyujjas kesztyűje – alapján az alsóbb társadalmi rétegek valamelyikéhez tartozhatott. Ruházatában a gyász miatt a szokásosnál is több a sötét szín, a barna nadrághoz és kabáthoz fekete felsőkabátot és kesztyűt visel.

Az anyagok mintája szintén jól látható a képeken. A népviseleteken a házi-szőttes anyagok csíkja (PASTOUREAU, 2001b, 36.) a leggyakoribb minta, például egy székely szolgáló világos színű kendője pirossal és feketével csíkos, egy cigány nő fehér fejkendője pirossal (JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI, 1990, 8., 54. kép). A parasztnők és pásztorfeleségek kötényei gyakran sötét alapon csíkosak (15. kép, **színes melléklet, 4. kép**). Egy román pásztor csíkos házi-szöttessel védi a fejét az esőtől (29. kép). Egy paraszt és az egyik szőlőcsősz tarisznyájának anyagáról a képek alapján (11., 15. kép) azt sem lehet biztosan megállapítani, hogy bőr vagy textil, de a szürkésbarna alapon fekete csíkok jól látszanak.

A viseletsorozatok az erdélyi szászokat ábrázolják a legtöbbször: a képek körülbelül harmada szász viseleteket mutat be. Ezen belül is a két legfontosabb város, Brassó és Nagyszeben lakói képviseltetik magukat nagy számban. A gráci sorozatban kilenc brassói és tizenöt szebeni alak szerepel, valamint egy Nagyszeben mellől való parasztasszony. A több kép lehetővé teszi, hogy az életkorra (leggyakrabban a fiatalság) és alkalomra (séta közben; gyónásra, templomba, keresztelőre menet) vonatkozó különbségek is megjelenjenek. Láthatunk menyasszonyt és fiatalasszonyt is. Többféle társadalmi állású és foglalkozású városlakó is helyet kaphatott a sorozatban. Az előkelő és közönséges polgár, szolgáló, diák és lelkész mellett látunk éjjeliőr, istállófiút,

²⁸ A színek jelentőségéhez néprajzi és antropológiai szempontból: FLÓRIÁN, 2007; GÁBORJÁN, 1984; SCHUBERT, 2011.

molnárt, sőt román majorosnőt is a város mellől („*Eine Walachische Meyerin bei einer Stadt*”). Meglepő választás a brassói sírásó („*Der Todtengräber von Cronstadt*”) és a börtönőr helyettesének („*Der Cronstadter Kercker Meisters Substitutus*”) ábrázolása. Nyári és téli öltözékeket is láthatunk.

A szász női viseletek jellegzetes elemei rendszeresen előfordulnak a képeken. A fejviseletek közül a henger alakú fekete fejfedő (*Borten*) a leggyakoribb, amelyet nemcsak a polgárlányok hordtak, hanem a falusi szász hajadonok is („*Ein in die Kirch gehend Baur Mensch*”, **színes melléklet, 3. kép**). A fejdíszről hosszú, a szoknya aljáig érő, széles szalagok lógnak. A fejviseletek típusa és díszítettsége státusztól függött. Az arcot keretező csipkedísz megfigyelhető a kislány nyárias fejviselete részeként, s két polgárnő prémes téli főkötőjénél. Az Apor Péter által is leírt melldísz (*Hefel*) egyszerűbb és díszesebb változatait számos kép ábrázolja a sorozatokban, a templomba induló szász nő („*Ein in die Kirch gehend Baur Mensch*”, **színes melléklet, 3. kép**) és a suszternő („*Eine Schusterin aus Cronstadt*”, *9. kép*) ékszere a kisebb darabok közé tartozik (APOR, 1978, 58.; HÉJNÉ DÉTÁR, 1965, 34.). A fekete ráncolt köpeny (*Krauser Mantel*) hasonlóan gyakori ruhadarab a képeken, élénk színű – kék, sárga, rózsaszín – szövettel bélelhették. A városi polgárnők öltözetéből került át a paraszti viseletbe a nyak körül ráncolt női ing (*Gereihsel*) és a mellrészénél pántos, rakott szoknyájú vászonruha, a *Busenkittel* (DUNÄRE, 1984, 36.).²⁹

A viseletsorozatok ritkán utalnak a divat változásaira. Az elitek öltözködésében ez a változás könnyebben nyomon követhető. A régebbi, 17–18. század fordulóján készült képeken kendőt, míg az újabbakon egyre gyakrabban legyezőt tartanak kézben mind a nemesek, mind a polgárok. A kézben tartott kendő a későbbi képeken már inkább csak a parasztokra jellemző. A viseletképek ábrázoltak a régi divat szerint öltözött nagyszzebeni polgárt („*Ein Burger in Herrmanstadt, in der alten Tracht*”), nőt régi téli öltözékben („*Eine Frau im alten Winter=Habit*”), fiatal nagyszzebeni nőt régi viseletben („*Eine Junge Frau in Herrmanstadt in der alten Tracht*”). A friss szó divatosat, újat, ékeset és pompásat egyaránt jelentett a korszakban (SZABÓ T., 1984, 411–412.); képfeliratban a székelyföldi szolgálólánnyal kapcsolatban jelenik meg („*Eine frische Dirne aus Zeckellandt*”, *26. kép* és „*Eine frische dierne aus Czeckellandt von Makfalva bey Siebenbürgen*”, *27. kép*). Férfiaknál a háromszögletű kalap és paróka viselése a 18. század divatja („*Ein Sächsischer Cancellist*”; „*Ein Haus Diener in Hermannstadt*”). Míg egy korábbi sorozat még süveggel a kezében és papucsos a lábán ábrázolja a fiatal szász iparost, aki a céhben való megjelenéshez öltözik („*A Saxon Youngman of a Trade when he appears in his Compa[ny]*”

²⁹ A korszak szász viseletéhez: KLUSCH, 2002, 15–34.; SIGERUS, 1977, 63–96.; TREIBER-NETOLICZKA, 1959, 1968; VISKI, 1940.

JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI, 1990, 55. kép), egy később készült képen a szász kézműveslegény vasárnapi öltözékéhez háromszögletű kalap és csizma tartozik („*Ein Sachsischer Handwerks Pursch, am Sontag*”)³⁰.

A nők társadalmi állása lányok esetében az apa, asszonyoknál a férj státuszától függött. Ez időnként a képfeliratokban is megjelenik: iparos, gazdálkodó felesége, vagy ritkábban lánya (például „*Eine Burgers Tochter aus Herrmanstadt im Winter*”) formában írták le a viseletképeken szereplő nők státuszát. Emellett azonban szerepel brassói román parasztnő és suszternő („*Eine Wallachische Baurin von Cronstadt*”; „*Eine Schusterin aus Cronstadt*”) formájú leírás is. Sokkal gyakrabban utalnak a viseletsorozatok feliratai a családi állapotra a nők esetében, mint a férfiaknál. Több menyasszonyt mutatnak a képek, mint vőlegényt. A menyasszonyi öltözék ebben az időszakban a legjobb ünneplő ruha; nem készült csak erre az egy alkalomra felvehető speciális darab (AMNÉUS, 2010, 28.; NÉMETHNÉ, 2001, 85.), és nem volt kiemelt szerepe a fehér színnek sem. A gyászolók között nőket („*Eine in der Klag gehende Edelfrau*”; „*Eine Sächsische Jungfer in der Klag*”) és férfiakat („*Ein Siebenbürger Walach in der Klag*”; „*Ein Walach in der Klag*”) is láthatunk. A gyász a sötétebb színek használatában, illetve a ruha díszítetlenségében nyilvánul meg (TAYLOR, 2007, 64–88., 209–224.). A máskor gazdagon díszített, élénk színű ruhákban ábrázolt nemesasszony egyszerű, barna és fekete öltözetet visel; a román férfialak ruházatában a szokásosnál dominánsabb a fekete szín, rövid kabátja és egyujjas kesztyűje is fekete.

A sorozatok összességében valamivel több férfit ábrázolnak, mint nőt. Ennek oka, hogy több férfi mesterséget, illetve foglalkozást mutatnak meg. A dolgozó nők leggyakrabban udvari és háztartási alkalmazottak (komorna, szolgálólány), parasztnők, árusok, például tejet áruló román nő („*Ein Wallachisch Milch Weib*”), továbbá a különböző sorozatokban ábrázolt egyházi személyek között visszatérő szereplő az ortodox apáca („*Eine Griechische Nonne*”; „*Eine Nonne in der Wallachey*”), és előfordul prostituált is.

Az alkalmakat viszonylag ritkán nevezik meg a képfeliratok. Ezek egy része az egyházakhoz kapcsolódik: templomba, esetleg gyónni induló alakokat látunk. Nyilvános alkalmak még a piacra indulás, a séta, a tánc. A 18. század második feléből származó egyik viseletsorozatban megjelenik a társasági életben való részvétel („*Eine Sachsische Frau, von besseren stand, in die Gesellschaft gehend*”; „*Eine Sachsin von guten stand in ihrer ganzen Tracht, einen besuch abstattend*”). Férfiaknál a munkával és hivatalviseléssel járó nyilvános megjelenések is ide tartoznak.

Az időjárás a ritkán megnevezett szempontok közé tartozik a viseletképek felirataiban. Kétfajta módon hivatkoznak rá: a nyári és a téli viselet között tesz-

³⁰ Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 230.

nek különbséget (*15. kép*), illetve ábrázolnak esőben használt ruhadarabokat is. Az alsóbb társadalmi csoportokhoz tartozók egyujjas kesztyűt vettek a hideg ellen (*16., 26., 27. kép és a 32. kép jobb felső alakja, színes melléklet 2. kép*).

A tanulmányozott viseletsorozatok alátámasztják, hogy a 17–18. században az öltözködés alapvető identitásjelző szereppel bírt. A viseletképek készítői ezért is fektettek nagy hangsúlyt az öltözetek részletes és pontos ábrázolására. A képek feliratai gyakran közlik a nemzet, a társadalmi állást vagy foglalkozást, a nemzetiséget vagy a lakóhelyet. Az alkalom, a divat változása és az időjárás ritkábban szerepel. A viseletképek inkább típusokat, mint egyéneket ábrázolnak. A ruhának meg kellett jelenítenie mindazt az információt, amit a képfeliratok írásban közöltek. A sorozatok által közvetített ideál szerint az öltözék fontos feladata volt, hogy láthatóvá tegye viselője társadalmon belül elfoglalt helyét.

Az egyes ruhadarabok megléte vagy hiánya, szabása, díszítettsége, a divatos kiegészítők birtoklása státuszjelző szereppel bírt. Az ábrázolásmód sajátosságaiból adódik, hogy a ruhaanyagok típusa nehezebben felismerhető a viseletképeken, mint a színek, minták vagy díszítések. A testtartás, a gesztusok, az övről lelógó eszközök és a kézben tartott tárgyak kiegészítik, pontosítják a ruházat által hordozott információkat.

A vizsgált sorozatok fontos jellemzője, hogy nagy számú képen ábrázolnak népviseleteket: parasztok, pásztorok, fuvarosok, mesteremberek, bányászok, szolgák öltözékeit.

9. kép Brassói suszternő. („Eine Schusterin aus Cronstadt”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 232. (színesben a címlapon)

10. kép Női suszter. („*Ein Frauen Schuster*”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 232. (színesben a címlapon)

11. kép Paraszt Szelinekről. („*Ein Bauer aus Stoltzenburg*”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 232. (színesben a címlapon)

12. kép Gyulafehérvári zsidó („*Ein Carlsburger Jude*”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 232. (színesben a címlapon)

13. kép Mezei cigány. („*Ein Feld Czigener*”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 232. (színesben a címlapon)

14. kép Cigány menyasszony. („*Eine Czigener Braut*”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 232. (színesben a címlapon)

15. kép Paraszt és parasztnő téli és nyári öltözékben. („Bauer und Bäuerin im Winter Habit”; „in der Sommer Tracht”), Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

16. kép Magyar paraszt. („*Ein Ungarischer Bauer*”), Universitätsbibliothek Graz, Handschriftensammlung, Manusc. II. 467.

17. kép Nagydisznódi szász parasztasszony Nagyszeben mellől („*Eine Sächsische Bäuerin aus Heltau bey Hermannstadt*”), Universitätsbibliothek Graz, Handschriftensammlung, Manusc. II. 467.

18. kép Részeg cigányvajda. („Eine Besoffener Woywoda, oder vornehmer Zigeuner”), Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomatványok Tára, Oct. Germ. 198. (SZENDREI, 1905, 107. alapján)

19. kép Mezei cigány nő viseletében. („Eine feld Zigeinerin in ihrem Habit”), Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

20. kép Szász paraszt menyasszony. („*Ein Sägßische Baur Braut*”), Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem-Régészet Ívrét 2. (SZENDREI, 1907, V. tábla alapján)

21. kép Román menyasszony Erdélyből. („*Eine Wallachische Braut aus Siebenbürgen*”), Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára, Oct. Germ. 198. (SZENDREI, 1907, VI. tábla alapján)

22. kép Szász parasztleány vasárnap, templomba indulva. („*Ein Sächsischer Bauren Pusch am Sonntag in die Kirche gehend*”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 230.

23. kép Román paraszt a mezőn. („*Ein Wallachischer Bauer auf dem Felde*”), Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 230.

24. kép Szász szőlőcsász. („*Ein Sächsischer Weingarten hüter*”)
(SZENDREI, 1905, 111. alapján)

25. kép Szőlőcsász viseletében. („*Ein Wein Garten Hüter in seiner Tracht*”),
Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

26. kép Friss szolgáló Székelyföldről („*Eine Frische Dirne aus Szeckelandt*”), Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem-Régészet Ívrét 2. (SZENDREI, 1907, V. tábla alapján)

27. kép Friss székelyföldi cselédlány az erdélyi Makfalváról. („*Eine frische dirne aus Czeckelandt von Makfalva bey Siebenbürgen*”), Lipperheidesche Kostümbibliothek, Kunstbibliothek, Berlin, Lipp. 891 mtl.

28. kép Juhász Erdélyben. („*Ein Pakurar oder Schaffhirt in Siebenbürgen*”), Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomatványok Tára, Oct. Germ. 198. (SZENDREI, 1905, 104. alapján)

29. kép Juhász az erdélyi Kistalmácsról. („*Ein Pokurar oder Schaffhiter von Talmatsell aus Siebenbürgen*”), Lipperheidesche Kostümbibliothek, Kunstbibliothek, Berlin, Lipp. 891mtl.

30. kép Román diák. („*Ein Wallachischer Student*”),
Biblioteca Academiei
Române, Cabinetul de Stampe,
Dacoromanica, DS I/39.

31. kép Katolikus diák Székelyföldről.
 („*Ein Catholischer Studiosus aus Zeckellandt*”),
Biblioteca Academiei
Române, Cabinetul de Stampe,
Dacoromanica, DS I/39.

32. kép Martin Engelbrecht. [Erdélyi viseletek]

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.
Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj–Napoca Nr. 545–1935.
- Biblioteca Universitaria di Bologna, Collezione Marsiliana, Mars 50. cod. 15.
Iparművészeti Múzeum Könyvtára 92. r. sz.
- Lipperheidesche Kostümbibliothek, Kunstbibliothek, Berlin, Lipp. Aa 1– Ab 6, Lipp. 891m.tl., Lipp. 537m. kl.
- London, British Library, Manuscript Collections, Add. MSS. 5256, 5257.
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem-Régészet 2° 3., Ma. 4936/a.
- Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Gr. 230–232, MS. 41–42.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára, Fol. Hung. 67., Fol. Lat. 1702., Oct. Germ. 198., Quart. Germ. 892.
- Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Kézirattár, R. 582.
- Universitätsbibliothek Graz, Handschriftensammlung, Manusc. II. 467.

IRODALOM

[AMMAN, Jost]

1586 *Im Frauenzimmer Wirt vermeldt von allerley schönen Kleidungen vnnd Trachten der Weiber hohes vnd nider Stands wie man fast an allen Orten geschmückt vnnd gezieret ist Als Teutsche Welsche Frantzösische Engelländische Niderländische Böhemische Vngerische vnd alle anstossende Länder.* Getruckt zu Franckfurt am Mayn in Verlegung Sigmund Feyrabends.

AMNÉUS, Cynthia

2010 *Wedded Perfection. The Evolution and Aesthetics of the Wedding Gown in Western Culture.* In: AMNÉUS, Cynthia: *Wedded Perfection. Two Centuries of Wedding Gowns.* 14–62. London, Cincinnati Art Museum – Giles Ltd.

APOR Péter

1978 *Metamorphosis Transylvaniae.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

BORN, Robert

2011 Mapping Transylvania as a Multiethnic and Multiconfessional Region in Costume Books (17th–19th Centuries). In: VINTILĂ-GHIȚULESCU, Constanța (szerk.): *From traditional Attire to Modern Dress. Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth–XXth Centuries)*. 52–82. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.

BOURDIEU, Pierre

1984a *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

1984b Haute couture et haute culture. In: BOURDIEU, Pierre: *Questions de Sociologie*. 196–206. Paris, Les Editions de Minuit.

BULST, Neithard

1993 Kleidung als sozialer Konfliktstoff. Probleme kleidergesetzlicher Normierung im sozialen Gefüge. *Saeculum*, 44, 1, 32–46.

CENNERNÉ WILHELMB Gizella

1972 16–19. századi grafikus viseletsorozatok: Közép-Európa nemzetiségi életének és társadalmi helyzetének képes forrásai. In: *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve I.* 23–41. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

1975 Erdélyi fejedelmi arcképsorozatok. In: GALAVICS Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. 279–312. Budapest, Akadémiai Kiadó.

CONSTANTINESCU, Nicolae

1996 *Romanian Traditional Culture. An Introduction*. Turku, University of Turku Ethnology.

DACOSTA KAUFMANN, Thomas

1997 *Court, Cloister, and City: The Art and Culture of Central Europe, 1450–1800*. Chicago, University of Chicago Press.

DEFERT, Daniel

1984 Un Genre ethnographique profane au XVIe siècle: Les livres d'habits; un essai d'ethno-iconographie. In: BRITTA-RUPP, Eisenreich (szerk.): *Histoires de l'anthropologie XVIe–XIXe siècles. Colloque la Pratique de l'anthropologie aujourd'hui, 19–21 novembre 1981*. 25–41. Paris, Klincksieck.

DINGES, Martin

1992 Der „feine Unterschied“. Die Soziale Funktion der Kleidung in der höfischen Gesellschaft. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 19, 1, 49–76.

DUNÁRE, Nicolae

1984 Román, magyar és szász népviselet Erdélyben a XVII–XVIII. század fordulóján. *Művelődés*, 37, 10, 33–37.

DUNÁRE, Nicolae – TREIBER-NETOLICZKA, Luise

1961 Rumänische, sächsische und ungarische Beziehungen auf dem Gebiete der Volkskunde. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 4, 47–76.

ENDREI Walter

1989 *Patyolat és posztó*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

FINKELSTEIN, Joanne

1991 *The Fashioned Self*. Philadelphia, Temple University Press.

FLORESCU, Florea Bobu

1965 Le costume Roumain au moyen âge. La datation des aquarelles du „Trachten Cabinet von Siebenbürgen” de Bucarest et du „Kostüm Bilderbuch” de Graz. *Revue Roumaine d’histoire de l’art*, 2, 111–125.

FLÓRIÁN Mária

2001 *Magyar parasztviseletek*. Budapest, Planétás Kiadó.

2005 Gerezna. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 29, 157–169. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.

2007 A színek bevonulása és szerepe a paraszti ruhatárakban. *Néprajzi Értesítő*, 89, 55–74.

FÜLEMILE Ágnes

1989 Viseletábrázolások a 16–17. századi grafikában. *Ars Hungarica*, 17, 2, 115–132.

1992 Minden erdélyi nemzetnek igaz és hű öltözéke. *Budapesti Könyvszemle*, 4, 2, 184–189.

1993 Magyar vonatkozású viseletábrázolások a 18. századi sokszorosított grafikában. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom, A MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, XVII. 139–164. Budapest, Akadémiai Kiadó.

GÁBORJÁN Alice

1984 Színek jelentése a magyar népviseletekben. In: BALÁZS Géza – HÁLA József (szerk.): *Folklór, élettrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára*. 70–86. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja.

GALAVICS Géza

1990 Erdélyi viseletalbumok a XVII–XVIII. századból. In: JANKOVICS József – GALAVICS Géza – R. VÁRKONYI Ágnes: *Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból*. 57–131. Budapest, Európa Könyvkiadó.

- GORDON, Andrew – HAMILTON, David
1999 *Civic and Symbolic Space in Representation and Ritual in the Renaissance*. London, School of English and Drama, Queen Mary & Westfield College University of London (PhD Dissertation).
- GREENFIELD, Amy Butler
2006 *A Perfect Red. Empire, Espionage, and the Quest for the Color of Desire*. London, Black Swan.
- HAARMANN, Harald
2005 *Schwarz. Eine kleine Kulturgeschichte*. Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH.
- HAMPEL-KALLBRUNNER, Gertraud
1962 *Beiträge zur Geschichte der Kleiderordnungen mit besonderer Berücksichtigung Österreichs*. Wien, H. Geyer.
- HÉJJNÉ DÉTÁR Angéla
1965 *Régi magyar ékszerek*. Budapest, Corvina Kiadó.
- HUGHES, Diane Owen
1992 Regulating Women's Fashion. In: KLAPISCH-ZUBER, Christiane (szerk.): *Silences of the Middle Ages: A History of Women in the West*. Vol. 2. 136–158. Cambridge, Mass. and London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- HUNT, Alan
1996 *Governance of the consuming passions: a history of sumptuary law*. London and New York, Macmillan.
- HUB, Richard
1922 Der Siebenbürgische Trachtenkodex in der Debrecziner Kollegiumsbibliothek. *Deutsches Vaterland: Zeitschrift für Heimat und Volk*, 4, 165–176.
- ILG, Ulrike
2004 The Cultural Significance of Costume Books in Sixteenth-Century Europe. In: RICHARDSON, Catherine (szerk.): *Clothing Culture, 1350–1650*. 29–47. London, Ashgate.
- IRIMIE, Cornel – BIELZ, Iulius
1959 Unbekannte Quellen zur Geschichte der Siebenbürgischen Volkstracht des XVII–XVIII. Jahrhundert. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1, 173–195.
- JANKOVICS József – GALAVICS Géza – R. VÁRKONYI Ágnes
1990 *Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

JONES, Ann Rosalind – ROSENTHAL, Margaret F.

2008 *The Clothing of the Renaissance World. Europe. Asia. Africa. The Americas: Cesare Vecellio's Habiti Antichi Et Moderni*. London, Thames & Hudson.

KLUSCH, Horst

2002 *Siebenbürgisch-sächsische Trachtenlandschaften*. Hermannstadt, Herausgegeben im Selbstverlag des Demokratischen Forums der Deutschen in Rumänien.

Kós Károly

1979 Erdélyi guzsalyok. In: Kós Károly: *Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből*. 108–130. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

KÓSA-SZÁNTHÓ Vilma

1979 Székely népviselet. In: KARDALUS, János (szerk.): *Port popular din județul Harghita. Hargita megyei népviselet*. 55–93. Csíkszereda, Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita Megyei Irányító Központja.

KOVESI KILLERBY, Catherine

2002 *Sumptuary Law in Italy 1200–1500*. Oxford, Clarendon Press.

KÜP, Karl

1937 Some Early Costume Books. In: KÜP, Karl – BALDWIN, Muriel Francis (szerk.): *Costume, Gothic & Renaissance*. 3–9. New York, The New York Public Library.

NEVINSON, John Lee

1979 Illustrations of Costume in the Alba Amicorum. *Archaeologia or miscellaneous tracts relating to antiquity*, 106, 167–176.

NÉMETHNÉ FÜLÖP Katalin

2001 A párta is konttyá változzon! Esküvői öltözet a népviseletben. In: GYÖRGYI Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*. 84–92. Budapest, Planétás Kiadó.

OBORNI Teréz – TOMPOS Lilla – BENCSIK Gábor

2009 *A régi Erdély népeinek képeskönyve*. Budapest, Magyar Mercurius.

PASTOUREAU, Michel

2001a *Blue. The History of a Color*. Princeton and Oxford, Princeton University Press.

2001b *The Devil's cloth. A history of stripes and striped fabric*. New York, Columbia University Press.

2012 *A fekete: egy szín története*. Budapest, Kalligram Kiadó.

- PETRESCU, Paul – SECOȘAN, Elena
1985 *Romanian Folk Costume*. Bucharest, Meridiane Publishing House.
- PIPONNIER, Françoise – PERRINE, Mane
1997 *Dress in the Middle Ages*. New Haven and London, Yale University Press.
- POP, Denise
1984 Évolution d'un système vestimentaire dans les sociétés rurales de Roumanie. *L'Homme*, 24, 1, 43–64.
- ROSENTHAL, Margaret F.
2009 Fashions of Friendship in an Early Modern Illustrated Album Amicorum: British Library, MS Egerton 1191. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 39, 3, 619–641.
- RUBLACK, Ulinka
2012 *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe*. Oxford – New York, Oxford University Press.
- SCHNEIDER, Jane
1985 Pávák és pingvinek. Az európai öltözködés és színek politikai gazdaságtana. *Világtörténet*, 7, 2, 30–85.
- SCHUBERT, Gabriella
2011 A színek jelentősége az emberi tájékozódásban és mindennapi élete szervezésében. *Ethnographia*, 122, 1, 1–28.
- SECOȘAN, Elena
1979 Román népviselet. In: KARDALUS, János (szerk.): *Port popular din judetul Harghita. Hargita megyei népviselet*. 41–54. Csíkszereda, Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita Megyei Irányító Központja.
- SIGERUS, Emil
1977 *Volkskundliche und kunstgeschichtliche Schriften* (szerk. VON STEPHANI, Brigitte). Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- STOYE, John
1994 *Marsigli's Europe: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*. New Haven, CT and London, Yale University Press.
- SZABÓ T. Attila (szerk.)
1984 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. IV. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- SZENDREI János
1905 *A magyar viselet történeti fejlődése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
1907 Adatok az erdélyi női viseletek történetéhez. *Archaeologiai Értesítő*, 27, 3, 193–205.

- 1908 Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez. *Archaeologiai Értesítő*, 28, 2, 97–122.
- SZÖLLÖSSY Ágnes
2002 Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX–XX. századi magyar képzőművészetben. *Beszélő*, 7, 7–8, 72–81.
- TAYLOR, Lou
2009 *Mourning Dress. A Costume and Social History*. London, Routledge – George Allen and Unwin.
- THIM, József
1885 A gráci egyetemi könyvtár hungaricái. *Magyar Könyvszemle*, 10, 1–6, 77–81.
- THOMPSON, Jon
2004 *Silk: 13th to 18th Centuries. Treasures from the Museum of Islamic Art, Qatar*. Doha, The National Council for Culture, Arts and Heritage.
- TOMPOS Lilla
2004 A vörös ruhaszín szimbolikus jelentése a 17. században. In: ÉRI István (szerk.): *Restaurálási tanulmányok. Timár-Balázs Ágnes Emlékkönyv*. 167–174. Budapest, Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület.
2009 A budapesti Costumebilder aus Siebenbürgen kódex viselettörténeti áttekintése. In: OBORNI Teréz – TOMPOS Lilla – BENCSIK Gábor (szerk.): *A régi Erdély népeinek képeskönyve*. 28–39. Budapest, Magyar Mercurius.
- TOPPELTINUS, Laurentius
1667 *Origines et occasus Transylvanorum; seu erutae nationes Transylvaniae earum'que ultimi temporis Revolutiones, Historicâ narratione breviter comprehensae*. Lyon, Hor. Boissat – Georg. Remeus.
- TREIBER-NETOLICZKA, Luise
1959 Die Kronstädter Trachten um 1700. Zeugen der bestehenden Klassenunterschiede. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1, 2, 142–152.
1968 *Die Trachtenlandschaften der Siebenbürger Sachsen*. Marburg, Elwert Verlag.
- TRÖSTER, Johannes
1666 *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*. Nürnberg.
- VECCELLIO, Cesare
1977 *Vecellio's Renaissance Costume Book. All 500 Woodcut Illustrations*

from the Famous Sixteenth-Century Compendium of World Costume.
New York, Dover Publications, Inc.

VISKI Károly

1932 Tapló, acél, tűzgyújtás. *Néprajzi Értesítő*, 24, 2, 84–86.

1940 Erdélyi népelet. In: DEÉR József (szerk.): *Erdély*. 123–140. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

VITA Zsigmond

1978 A népi szőlőművelés hagyományai Nagyenyed vidékén. In: KÓS Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. 51–63. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

WEATHERHILL, Lorna

1991 Consumer Behaviour, Textiles and Dress in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries. *Textile History*, 22, 2, 297–310.

WENING, Michael

1665 *Mancher Figuren. Vngarn, Türcken, Hußarn, Heyducken Wallachen vnd Armänien.*

WILSON, Bronwen

2005 *The World in Venice: Print, the City, and Early Modern Identity*. Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press.

2007 *Foggie diverse di vestire de' Turchi: Turkish Costume Illustration and Cultural Translation*. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 37, 1, 97–138.

2012 Social Networking. The „Album amicorum” and Early Modern Public Making. In: ROSPOCHER, Massimo (szerk.): *Beyond the Public Sphere. Opinions, Publics, Spaces in Early Modern Europe*. 205–226. Bologna – Berlin, Società editrice il Mulino Duncker & Humblot.

WUNDER, Amanda

2003 Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe. *The Journal of Early Modern History*, 7, 1–2, 89–119.

ZIMÁNYI Vera

1994 Néhány szempont az életszínvonal változásához a 17. századi Magyarországon. In: ZIMÁNYI Vera (szerk.): *Óra, szablya, nyoszolya (Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században)*. 7–18. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

FOLK COSTUMES IN 17TH AND 18TH CENTURY TRANSYLVANIA BASED ON COSTUME SERIES

The studied costume series support the thesis that clothing in the 17–18th centuries played an important role in expressing one's status. This is the reason why the artists making costume pictures put a lot of effort in the detailed and accurate depiction of clothes. The captions usually indicate gender, social status or profession, nationality or place of living. Reference to the occasion, changes in fashion or weather conditions are less often indicated. The pictures show types rather than individuals. The clothes were supposed to express the same information that was written in the captions. According to the ideal conveyed by the series, an important role of the clothing was to visualize the rank of its wearer within society. The presence or lack of certain clothes, their cut, embellishment, having the possession of fashionable accessories, all served as status indicators. Due to the peculiarities of the depiction the types of materials used for the garments are more difficult to recognize on the pictures than colors, patterns, or embellishment. The posture and gestures of the figures, tools hanging on or attached to belts, various attributes like objects held in hands contribute to the information and make it more accurate. A common feature of the studied series is that they all contain a large number of traditional costumes: those of peasants, shepherds, carters, craftsmen, miners and servants.

1. kép Cseresznyét termelő paraszt, cseresznyével. („*Ein Kirschen Baur mit Kirschen*”), Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Kézirattár, R. 582.

2. kép Gyászoló román férfi. („*Ein in der Traur gehender Walach*”), Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Kézirattár, R. 582.

3. kép Templomba induló paraszt. („*Ein in die Kirchs gehend Baur Mensch*”), Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Kézirattár, R. 582.

4. kép Juhászfeleség sajtokkal. („*Eines Schaf Hirtens Weib mit Käß*”), Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Kézirattár, R. 582.

5. kép Deszkavágó Székelyföldről.
(„*Ein Brett-schneider aus Zeckellandt*”), Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

6. kép Szépen felöltözött székely nő („*Eine schöne ausgebutzte Zecklerin*”), Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

7. kép Nagyszebeni szász diák.
(„*Ein Sächsischer Studiosus in Herrmannstadt*”), Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

8. kép Református magyar diák.
(„*Ein Ungarisch Calvinischer Studiosus*”), Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.